

DESPRE UN STATER EMIS LA TOMIS

Octavian Iliescu

În anul 1979, Banca Națională a României, prin filiala sa din Galați, a achiziționat de la un deținător particular o monetă de aur, asupra căreia a solicitat un referat numismatic de la autorul acestei note. Era un stater de tip Lysimachos, emis de orașul Tomis, cu totul remarcabil, ca stil și ca stare de conservare. Cu prilejul organizării noului Muzeu al Băncii Naționale a României¹, am avut posibilitatea de a revedea și examina mai de aproape această monetă. Ținând seama de faptul că ea provine dintr-o emisiune mai rară a orașului Tomis, am socotit că merită să fie prezentată în nota de față, cu comentariile adecvate, de ordin numismatic și istoric. Iată mai întâi descrierea ei:

Av. Fără legendă. Capul divinizat al lui Alexandru cel Mare în profil spre dreapta, purtând diademă împodobită cu coarnele zeului Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, de sus în jos: ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga, de asemenea de sus în jos. Zeița Pallas Athena tronând spre stânga; în mâna dreaptă întinsă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună, în vreme ce cu mâna stângă sprijină scutul rezemat de tron; pe umărul drept al zeiței se reazemă o lance în poziție oblică. În câmpul stâng, sub brațul întins al Athenei, inițialele ΛΥ; sub tron ΤΟ, iar în exergă, un trident culcat spre stânga, între doi delfini.

AV Stater; 21,5 × 22,3 mm 8,42 g; conservare excelentă (fig. 1); pentru tip, cf. *AMNG* II, nr. 2482.

Date mai precise, privitoare la proveniența acestei monete, nu ne sunt cunoscute.

Staterul tomitan descris mai sus face parte dintr-o categorie mult mai largă de monete de aur de același nominal, având următoarele caracteristici comune: ele reproduc numele, titlul regal și tipurile de avers și de revers ale staterilor de aur, emiși de regele Thraciei, Lysimachos (323 – 281 a.Chr.); prezintă pe revers, sub

¹ Achiziționând în anii 1930 – 1933 numeroase valori de cultură: opere de artă plastică, monete și medalii, obiecte arheologice, documente istorice, Banca Națională a României a înființat în anul 1933 o unitate distinctă, căreia i s-a încredințat sarcina de a conserva colecțiile astfel formate. Noua unitate a căpătat denumirea de Serviciul muzeelor și a avut încă de la început trei secții: secția numismatică, având în administrare colecțiile de monete, bancnote, medalii, sigilii și obiecte arheologice; secția istorică, păstrătoare a documentelor de arhivă și secția de artă, în grija căreia era conservarea unui mare număr de tablouri și sculpturi, create de artiști români și străini; numai primele două secții au fost deschise pentru public. Conducătorul Serviciului muzeelor a funcționat din 1933 până în 1948, când a fost desființat. În 1949 și apoi în 1952, s-a încercat redeschiderea secției numismatice, dar fără succes. În 1953, printr-un ordin al Ministerului Finanțelor, colecțiile muzeale ale Băncii Naționale a României au fost transferate astfel: colecția numismatică și cea de documente istorice la Biblioteca Academiei Române, iar operele de artă plastică la Muzeul Național de Artă. În anul 1992, Banca Națională a României a luat hotărârea de a reînființa un muzeu propriu. Inaugurat la 3 mai 1997, noul muzeu are ca tematică de bază istoria monetei în România și istoria Băncii Naționale a României.

tron, inițialele numelui orașului emitent, iar în exergă, un trident culcat spre stânga, flancat de doi delfini. Stateri de aur cu aceste caracteristici au fost emiși pentru prima oară de orașul Byzantion (azi Istanbul), în jurul anilor 195 – 190 a.Chr.², emiterea lor fiind preluată ulterior de unele cetăți grecești de pe litoralul occidental al Mării Negre, ca Tyras (Cetatea Albă)³, Istros (Histria), Tomis (Constanța) și Callatis (Mangalia).

Limitând cercetarea noastră numai la emisiunile de acest tip ale orașului Tomis, vom aminti dintru început că ele au fost studiate pentru prima dată în mod temeinic în 1910, de către savantul german Kurt Reglig⁴. Autorul citat împarte aceste emisiuni în două grupe, în funcție de calitatea stilului monetelor respective, după cum urmează:

– în prima grupă, emisiunile al căror stil este de bună calitate⁵ și pe care le consideră ca datând din ultima treime a secolului al II-lea a.Chr.⁶;

– în a doua grupă, Kurt Regling clasează emisiunile, mult mai numeroase, al căror stil e de calitate inferioară⁷; considerând că pe aversul staterilor din această grupă, chipul divinizat al lui Alexandru cel Mare reprezintă în realitate portretul lui Pharnaces, fiul lui Mitridates al VI-lea Eupator, regele Pontului și al Bosforului (121 – 63 a.Chr.), numismatul german datează această grupă de emisiuni tomitane din perioada războaielor purtate de regele pontic împotriva Romei (88 – 72 a.Chr.), când orașele Istros, Tomis și Callatis, aliate cu Mitridates, angajau mercenari locali pentru armata regală⁸.

Interpretând astfel efigia divinizată a lui Alexandru cel Mare de pe aversul staterilor tomitani din grupa a II-a, Kurt Regling aducea un argument hotărâtor, în sprijinul cronologiei propuse de el pentru aceste emisiuni. Ideea sa nu era totuși nouă; anterior, Behrendt Pick crezuse că poate identifica, sub trăsăturile aceleiași efigii, portretul real al lui Mitridates însuși pe aversul staterilor emiși la Callatis⁹ și cel al unui alt fiu al acestui rege, la Istros¹⁰.

Autoritatea științifică incontestabilă de care se bucurau cei doi autori mai înainte citați a impus cu ușurință interpretarea acordată de ei efigiei divinizate a lui Alexandru cel Mare de pe aversul staterilor de aur din grupa a II-a a emisiunilor orașelor Istros, Tomis și Callatis. Cel puțin în țara noastră, la anul 1960, această interpretare era acceptată fără nici o rezervă¹¹.

Exact în anul 1960, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Române și-a îmbogățit colecțiile cu un mare număr de monete antice grecești, din rândul cărora am reținut, ca prezentând o deosebită importanță, următoarele: un dublu stater de aur, emis de Alexandru cel Mare (336 – 323 a.Chr.) și găsit în sudul Olteniei¹²; un stater placat cu aur, purtând numele aceluiași rege al Macedoniei¹³; un stater de aur emis la Tomis, purtând în monogramă numele unui magistrat absolut necunoscut¹⁴; o monedă măruntă de aur, reproducând numele, titlul regal și tipurile staterilor lui Lysimachos¹⁵ și, în fine, un stater de aur emis de Seleucus I Nicator (312 – 280 a.Chr.) și găsit în sudul Dobrogei¹⁶. Cuprins de un justificat entuziasm, am redactat de îndată o notă de semnalare a acestor prețioase monete, comunicată în ședința din 26 februarie 1961 a Societății Numismatice Române. Cum era și firesc, am căutat să public cât mai repede cu putință această notă, fără însă a bănuși la început că ea urma să întâmpine obstacole de netrecut, întărind încă o dată vechiul dicton latin potrivit căruia *habent sua fata libelli*. Astfel, manuscrisul original al acestei note, depus încă din anul 1960 la comitetul de redacție al publicației *Studii și Cercetări de Numismatică*, pentru a fi inclus în cuprinsul tomului 4, 1968, a fost omis din sumar și ne-a fost restituit fără nici o explicație. O versiune în limba franceză a acestei note a fost încredințată succesiv spre publicare următoarelor periodice: *Studii clasice*, în 1960, *Dacia* și *Revue des Études*

² Seyrig 1966, 196 – 197, 199.

³ Nicorescu 1933 – 1934, 127 – 129.

⁴ *AMNG* II, 606 – 607; 649 – 653 nr. 2471 – 2487.

⁵ *AMNG* II, 606.

⁶ *AMNG* II, 606, vezi și 649 – 650, nr. 2471 – 2473.

⁷ *AMNG* II, 650 – 653, nr. 2474 – 2487.

⁸ *AMNG* II, 606 – 607.

⁹ *AMNG* I, 92.

¹⁰ *AMNG* I, 154.

¹¹ Vezi în acest sens Pippidi 1960, 199.

¹² Iliescu 1961, 381, nr. 7.

¹³ Iliescu 1961, 381, nr. 10.

¹⁴ Iliescu 1961, 388, nr. 44.

¹⁵ Iliescu 1961, 388, nr. 48.

¹⁶ Iliescu 1965, 276 – 278, nr. 28.

Sud - Est Européennes, în 1961, dar de fiecare dată n-a intrat în sumar. În 1960, am solicitat Academiei R.P.R. aprobarea de a prezenta această versiune la Congresul internațional de numismatică de la Roma (1961), cerere rămasă fără nici un fel de răspuns. Toate aceste opreliști erau create de o formă particulară de cenzură specifică regimului comunist și exercitată de membrii de partid în dauna colegilor lor, care nu aveau această calitate și, prin urmare, nu puteau obține anularea unor măsuri abuzive luate împotriva lor¹⁷. Au trebuit să treacă aproape douăzeci de ani, până la data la care nota noastră, în forma redactată în 1960, a putut să vadă, în sfârșit, lumina tiparului¹⁸.

Dintre monetele descrise și comentate pentru prima oară în nota noastră menționată mai sus, numai staterul emis la Tomis, evident, ne va reține astăzi atenția. Arătam la acea dată că staterul respectiv, cu monograma inedită ΠΟΞΕΙΑΩ pe revers, se încadrează după stil în grupa a II-a a emisiunilor tomitane de acest gen conform clasificării stabilite de Kurt Regling. După ce aminteam interpretarea iconografică propusă de același autor, potrivit căreia efigia divinizată a lui Alexandru cel Mare de pe avers ar reprezenta de fapt portretul lui Pharnaces, fiul lui Mitridates, am pus la îndoială temeinicia ei, în termenii următori: "Considerăm însă că datarea emisiunilor vest-pontice de stateri de aur de tip Lysimachos constituie o problemă care ar trebui să fie tratată independent de determinarea – de altfel ipotetică – a portretului real ce s-ar ascunde sub efigia divinizată a lui Alexandru cel Mare, reprezentată pe aversul acestor monede"¹⁹. În concluzie, ne exprimăm părerea că staterii orașelor vest-pontice în discuție nu prezintă pe avers portretele lui Mitridates și ale fiilor săi, cum au crezut Behrendt Pick și Kurt Regling, ci sunt emisiuni târzii, executate neîngrijit de gravori locali, mai puțin îndemânatici²⁰. Pentru datarea acestor emisiuni, propunem drept criteriu recurgerea la analiza tezaurelor monetare²¹.

În 1979, Gh. Poenaru Bordea publică la Bruxelles un studiu de ansamblu despre staterii vest-pontici de tip Alexandru cel Mare și Lysimachos, folosind cu precădere datele metrologice pentru stabilirea unei cronologii relative a emisiunilor respective²². În legătură cu staterii de tip Lysimachos, emiși de orașul Tomis, Gh. Poenaru Bordea acceptă atât identificarea portretului lui Pharnaces pe aversul acestor monete, cât și clasificarea lor în două grupe, potrivit părerilor lui Kurt Regling, dar datează ambele grupe din perioada războaielor mitridatice, astfel: grupa I între anii 90 – 80, iar grupa a II-a între anii 80 – 72 a.Chr.²³.

La rândul nostru, am publicat în 1989, la Lugano, un pseudo-Lysimachos²⁴ bătut la Tomis, dar provenind dintr-o emisiune necunoscută de Kurt Regling, caracterizată prin prezența pe avers a inițialelor TO în câmpul stâng și a siglei N în exergă; am datat acest stater pe la 150 a.Chr., deci anterior adoptării de către orașele vest-pontice a tipului de revers "bizantin", cu inițialele TO sub tron și tridentul flancat de doi delfini în exergă²⁵. Examinând cu acest prilej cronologia propusă de Gh. Poenaru Bordea – care, după cum am văzut, datează între 90 – 72 a.Chr. ambele grupe de stateri cu inițialele TO sub tron și tridentul între doi delfini în exergă – am arătat că ea este prea restrânsă pentru a putea fi veridică²⁶.

Mai recent, François de Callataÿ, autor al unei teze de doctorat purtând titlul *Histoire économique des guerres mithridatiques*, a prezentat la un colocviu internațional, organizat la Dobrici (în Bulgaria), o comunicare despre ultimii stateri de tip Lysimachos, emiși la Istros, Tomis și Callatis²⁷. După cum se vede, această comunicare se ocupă în mod exclusiv de emisiunile acestor orașe vest-pontice, încadrate în grupa a doua a staterilor de tip Lysimachos. Autorul citat aduce, după părerea noastră, argumente hotărâtoare pentru a respinge definitiv interpretările ipotetice ale efigiei lui Alexandru cel Mare, propuse de Behrendt Pick și Kurt Regling²⁸. Materialul numismatic la care a avut acces numismatul belgian e studiat sub un dublu aspect:

¹⁷ Unele efecte ale acestei cenzuri "colegiale" au făcut obiectul comunicării *Din istoricul unor cercetări numismatice*, prezentată de autorul acestei note la Societatea Numismatică Română, în ședința din 25 mai 1997.

¹⁸ Iliescu 1979, 3 – 14 și 3 pl.

¹⁹ Iliescu 1979, 7.

²⁰ Iliescu 1979, 7.

²¹ Iliescu 1979, 7.

²² Poenaru Bordea 1979, 37 – 51.

²³ Poenaru Bordea 1979, 48.

²⁴ Iliescu 1985, 149 – 158.

²⁵ Iliescu 1985, 155.

²⁶ Iliescu 1985, 155 – 157.

²⁷ de Callataÿ 1993 (1995); o copie xerox a acestui text ne-a fost pusă la dispoziție de colegul Ernest Oberländer-Târnoveanu, căruia îi mulțumim și aici pentru amabilitate.

²⁸ de Callataÿ 1993 (1995); 43 (Istros), 43 – 44 (Tomis), 45 – 46 (Callatis).

legăturile de ștanțe și variațiile valorilor ponderale. La Tomis, autorul cunoaște 54 exemplare de stateri ca făcând parte din grupa a II-a și care, după numele magistraților emitenți înscrise prescurtat sau monogramat pe revers, provin din nouă emisiuni diferite²⁹; din acest număr de 54 exemplare, el identifică 7 ștanțe de avers, 15 ștanțe de revers și 9 variante³⁰, iar din punct de vedere metrologic, stabilește o mediană de 8,25 g, foarte apropiată de valoarea de 8,24 g, calculată la numărul de 44 exemplare înregistrate de Kurt Regling (AMNG II nr. 2475 – 2486)³¹.

Cât privește cronologia acestor emisiuni, François de Callataÿ consideră ca fiind prea restrânsă datarea propusă de Gh. Poenaru Bordea – anii 90 – 72 a.Chr.³², pentru ambele grupe de stateri vest-pontici de acest tip; ea i se pare acceptabilă numai pentru emisiunile încadrate în grupa a II-a, în vreme ce pentru cele din grupa I propune o datare urcând spre mijlocul secolului al II-lea a.Chr.³³

După ce am prezentat evoluția cercetătorilor privitoare la emisiunile de stateri de aur ale orașului Tomis, ne vom întoarce la descrierea exemplarului ce face obiectul acestei note, pentru a-i adăuga observațiile adecvate. Am văzut că staterul nostru reproduce tipul de revers creat între anii 195 – 190 a.Chr. la Byzantion³⁴, cu inițialele numelui orașului emitenț sub tron și tridentul flancat de doi delfini în exergă. Exemplarul descris mai sus are, ca notă specifică, inițialele ΛΥ, înscrise în câmpul stâng al reversului, ca atare face parte dintr-o emisiune a orașului Tomis, clasată de Kurt Regling în grupa a II-a și înregistrată în AMNG II sub nr. 2482. Din această emisiune, Kurt Regling cunoștea în 1910 următoarele exemplare:

1. Berlin Cat. 310, 80; 7,60 g;
2. Gotha; L. Müller, *Lysimachoshus*³⁵ nr. 274;
3. Welzl Cat. nr. 1682 (cu mențiunea că este descris insuficient³⁶).

Despre exemplarele 1 și 2, autorul notează că provin din ștanțe diferite și că pe revers, la ambele, se observă *Dreizack still ein Pfeil geformat*³⁷, tridentul redat mai degrabă ca o lance decât ca o săgeată, cum îl asemuiește Kurt Regling. Acest amănunt ne face să credem că exemplarele 1 și 2 ar putea fi imitații târzii, poate barbare; cel puțin exemplarul 1, confecționat din aur palid și cântărind numai 7,60 g, în mod cert nu poate fi socotit ca o emisiune originală a orașului Tomis.

În catalogul ce stă la baza comunicării sale, François de Callataÿ înregistrează numai un singur exemplar aparținând acestei emisiuni de stateri tomitani; el are 20 mm în diametru, cântărește 8,36 g și a fost achiziționat în anul 1924 de Muzeul Britanic din Londra; autorul îl clasează la sfârșitul emisiunilor ce intră în componența grupei studiate și îi stabilește proveniența din perechea de ștanțe numerotate cu D7 pentru avers și R1 pentru revers³⁸.

Dacă eliminăm exemplarele 1 și 2, cunoscute de Kurt Regling și care, potrivit observațiilor acestui autor, prezintă tridentul de pe revers *still wie ein Pfeil geformat*, rezultă că emisiunea de stateri tomitani în discuție astăzi mai este reprezentată de numai două alte exemplare și anume: exemplarul 3, notat de același Kurt Regling ca insuficient descris, al doilea exemplar fiind cel înregistrat în catalogul redactat de François de Callataÿ. E foarte puțin, pentru a permite o studiere mai temeinică a emisiunii de care ne ocupăm aici.

François de Callataÿ identifică folosirea ștanței D7 de avers la alte două emisiuni anterioare de stateri ai orașului Tomis: emisiunea marcată cu inițialele ΦEO în câmpul stâng al reversului (D7 R2; cinci exemplare, cântărind respectiv 8,19; 8,23; 8,21; 8,06 și 8,30 g) și emisiunea prezentând în același loc monograma cu literele ΦΔ suprapuse (două exemplare, cu greutatea de 8,24, respectiv, 8,17 g)³⁹, toate deci mult mai ușoare decât staterul descris astăzi (8,42 g) și cel provenind din aceeași emisiune, înregistrat de autorul mai sus citat în catalogul său (8,36 g). De fapt, acest ultim exemplar reprezintă la ora actuală unicul element de comparație pe care ne-am putea bizui, în încercarea de a clasifica în mod corect staterul ce face obiectul acestei note; din păcate, reproducerea de pe xerox a planșei anexă la comunicarea lui François de Callataÿ nu ne sunt de nici un folos în acest scop.

²⁹ de Callataÿ 1993 (1995); 40 – 41.

³⁰ de Callataÿ 1993 (1995), 43 – 44.

³¹ de Callataÿ 1993 (1995), 40 – 42.

³² de Callataÿ 1993 (1995), 43 – 44.

³³ de Callataÿ 1993 (1995), 44 – 45.

³⁴ Seyring 1966, 196.

³⁵ Müller 1858.

³⁶ AMNG, II, 652.

³⁷ AMNG, II, 652.

³⁸ de Callataÿ 1993 (1995), 41.

³⁹ de Callataÿ 1993 (1995), 41.

Comparând acum staterul tomitan din colecția Muzeului Băncii Naționale a României cu exemplarele similare, descrise anterior de Kurt Regling și François de Callataÿ și catalogate de acești autori în grupa a II-a a emisiunilor orașului Tomis, vom constata fără nici o dificultate existența unor deosebiri esențiale. În primul rând sub aspect stilistic: de la prima vedere, această monetă atrage atenția prin stilul ei, de foarte bună factură elenistică; nici de departe nu poate sta alături de emisiunile din această grupă, al căror stil are un pronunțat caracter local, mergând uneori până la o schematizare de factură mai degrabă barbară.

Din punct de vedere metrologic, staterul nostru, cu o greutate de 8,42 g, se apropie oarecum de exemplarul din aceeași emisiune, înregistrat de François de Callataÿ și cântărind 8,36 g, dar se distanțează sensibil de staterii provenind din două emisiuni anterioare și confecționați, după observațiile autorului citat, cu aceeași ștanță de avers (D7); am văzut că valorile ponderale ale acestor stateri oscilează între 8,06 – 8,30 g, tinzând către o medie de numai 8,20 g.

Un ultim element caracteristic al exemplarului ce face obiectul acestei discuții este mărimea neobișnuită a flanului, de peste 22 mm, în vreme ce staterii din grupa a II-a au de regulă la Tomis un diametru de 18 – 20 mm.

Elementele deduse din constatările expuse mai sus se constituie în tot atâtea argumente în sprijinul clasificării acestui stater nu în grupa a II-a a emisiunilor de la Tomis, ci într-o fază anterioară, deci în grupa I. După părerea noastră, emisiunea de stateri de tip Lysimachos, marcată la Tomis prin prezența inițialelor ΛΥ în câmpul stâng al reversului, a avut loc în două etape: una mai veche, în care intră cu siguranță exemplarul nostru, poate și cel înregistrat de François de Callataÿ, și alta mai târzie, în care se plasează exemplarele 1 și 2, notate de Kurt Regling sub. nr. 2482 al catalogului său.

Stabilirea unei cronologii precise a emisiunilor succesive de stateri de aur, la Tomis ca de altfel și la Istros sau Callatis, rămâne și astăzi o problemă ce așteaptă încă soluția cuvenită. Cu alt prilej, examinând în 1985 un stater emis la Tomis, anterior adoptării de către acest oraș a tipului de revers de la Byzantion⁴⁰, am evocat cronologia stabilită de H. Seyring pentru emisiunile de acest tip ale orașului din Bosfor⁴¹, ca reper adecvat de luat în seamă la datarea emisiunilor vest-pontice similare⁴². Pentru a avea la îndemână, ca reper, această cronologie a lui H. Seyring, ne luăm îngăduința de a o reproduce în cele ce urmează⁴³:

- către 205 – 195 a.Chr. prima emisiune de stateri având în exergă, pe revers, un trident simplu culcat spre stânga⁴⁴;
- către 195 – 190 a.Chr.: emisiuni de stateri similari, având în exergă același trident, dar flancat de doi delfini, iar sub tron, inițialele numelui orașului emitent BY (caractere mici)⁴⁵;
- către 190 – 180 a.Chr.: emisiuni de stateri având aceleași particularități, dar inițialele BY redactate cu caractere mari⁴⁶;
- către 150 a.Chr.: emisiuni de stateri având aceleași particularități ca mai sus, dar de un stil inferior⁴⁷.

Din această scurtă secvență de istorie monetară a orașului Byzantion, două repere cronologice sunt de reținut ca prezentând un interes deosebit pentru discuția problemei ce ne preocupă astăzi: primul reper e reprezentat de anii 195 – 190 a.Chr., dată la care cetatea greacă de pe țărmul Bosforului începe să emită stateri de aur de tip Lysimachos, având pe revers, în exergă, tridentul flancat de doi delfini, iar sub tron, inițialele numelui autorității emitente (în speță BY, de la Byzantion); al doilea reper fixează data de c. 150 a.Chr. ca început al emisunilor “bizantine” de stateri de același tip, dar prezentând un stil inferior. Este absolut cert că tipul de stateri, creat de Byzantion în jurul anilor 195 – 190 a.Chr., nu a putut fi preluat ca model prea curând după această dată de către orașele Istros, Tomis și Callatis, pentru propriile lor emisiuni. Într-adevăr, trebuie să admitem că a fost necesară trecerea unui larg interval de timp până la data la care staterii de acest tip ai orașului Byzantion au reușit să se impună în circulația monetară locală, de-a lungul litoralului occidental al Mării Negre, de la Callatis până la Tyras⁴⁸. Mult mai sigură apare corelarea datării primelor emisiuni vest-pontice de acest tip în raport cu ultimul reper al cronologiei “bizantine” elaborate de H. Seyring: c. 150 a.Chr.,

⁴⁰ Iliescu 1985, 155.

⁴¹ Iliescu 1985, 153 – 154.

⁴² Iliescu 1985, 155 – 157.

⁴³ Seyring 1966, 199 – 200; Iliescu 1985, 153 – 154.

⁴⁴ Seyring 1966, 195 – 196; 199, 200, nr. 7 – 10.

⁴⁵ Seyring 1966, 196 – 197; 199, 200, nr. 11 A.

⁴⁶ Seyring 1966, 197, 199, 200, nr. 13.

⁴⁷ Seyring 1966, 197, 199, 200, nr. 14.

⁴⁸ Nicorescu 1933 – 1934, 127 – 129.

începutul fazei finale a emisiunilor de acest gen la Byzantion, extinse, după cât se pare, până în primii ani ai Imperiului roman⁴⁹. Pentru Tomis în particular, mai există și un alt reper cronologic de care urmează să ținem seama în examinarea problemei ce ne preocupă aici. Acest reper este constituit de emisiunea de stateri tomitani de tip Lysimachos, care prezintă pe revers inițialele TO în câmpul stâng, iar în exergă, sigla N – emisiune despre care am făcut mențiune, în rândurile precedente⁵⁰. Când am publicat staterul tomitan aparținând acestei emisiuni, am arătat că baterea lui a precedat cu certitudine adoptarea de către orașele vest-pontice a tipului de revers creat de Byzantion, apreciind că ea a putut avea loc în jurul anului 150 a.Chr.⁵¹. La un secol de la apariția sa pe scena istoriei⁵², Tomis ajunsese la un înalt nivel de creștere economică, fapt ce i-a permis să treacă la emiterea primilor săi stateri de aur⁵³. Ca și Istros mai înainte⁵⁴, Tomis adoptă în acest scop tipul nominalului creat de Lysimachos, ale cărui emisiuni postume, cu caracter urban, beneficiau de mare trecere, la acea vreme, în circulația monetară locală; pe reversul primilor săi stateri, vechiul oraș dobrogean își înscrie numele prescurtat TO în câmpul stâng, sub brațul drept al zeiței Pallas Athena, marcând exerga cu sigla N, inițiala numelui magistratului emitent. Este aproape sigur că această primă emisiune de stateri tomitani a durat foarte puțin și nu a fost deloc abundentă, dovadă faptul că ea a devenit cunoscută abia în anul 1961 și este reprezentată până azi de un singur exemplar⁵⁵.

Mai târziu, spre sfârșitul secolului al II-lea a.Chr., sub influența rolului însemnat pe care îl câștigaseră în economia din Balcani staterii orașului Byzantion, Tomis îi preia ca model și începe emisiunile sale, clasificate de Kurt Regling în primul grup, datat de același autor, după cum am arătat mai sus, în ultima treime a secolului al II-lea a.Chr. Foarte probabil, inițiativa luării acestei măsuri de politică monetară a aparținut chiar orașului Tomis care a păstrat în continuare bunele sale relații economice și politice cu Byzantion, începute cu un veac în urmă; ulterior s-au aliniat la această măsură și alte cetăți grecești de pe litoralul vest-pontic: Callatis, Istros și Tyras realizându-se astfel o adevărată uniune monetară *de facto*, de la limanul Nistrului până în Bosfor. În aceste împrejurări, datarea propusă de Kurt Regling pentru primul grup al emisiunilor de stateri de tip “bizantin” la Tomis – ca de altfel și la Istros și la Callatis – nu mai apare îndepărtată de realitatea istorică și economică. După părerea noastră, emisiunile aparținând acestei grupe – în care intră și staterul ce face obiectul acestei note – s-au succedat între anii 130 – 110 a.Chr., deci cu câteva zeci de ani mai devreme de izbucnirea războaielor mitridatice.

Reluarea emisiunilor de stateri vest-pontici de tip “bizantin”, înregistrate de Behrehd Pick și Kurt Regling în grupa a II-a a clasificării lor și datate de aceiași autori în perioada acestor războaie, a reprezentat prin urmare, în primul rând, continuarea unor practici de politică monetară de mult statornicite în rândurile cetăților grecești de pe țărmul de apus al Pontului Euxin. Cu siguranță, aceste măsuri monetare erau impuse de realitățile economice ale vremii și oglindeau, la niveluri diferite, relațiile de comerț exterior la care participau cele trei orașe vest-pontice. După numărul emisiunilor cunoscute până astăzi, Tomis este clar în frunte, urmat de aproape de Callatis, în timp ce Istros deține ultimul loc. În ce măsură acțiunea lui Mitridates în Pontul Stâng a avut o influență determinantă asupra amplitudinii emisiunilor din grupa a II-a, aceasta rămâne încă, după

⁴⁹ Seyring 1966, 198 – 199.

⁵⁰ Iliescu 1985, 155 – 157.

⁵¹ Iliescu 1985, 155 – 157.

⁵² Iliescu 1985, 155 – 157; vezi și Seyring 1966, 197, 199, 200 nr. 14.

⁵³ Colonie milesiană întemeiată încă din secolul al VI-lea a.Chr., Tomis a dus multă vreme o existență anonimă. Apare pe scena istoriei pe la anul 262 a.Chr., când, sprijinit de Byzantion, Tomis înfrânge alianța dintre Istros și Callatis, care încerca să-i bareze tendințele de dezvoltare economică; Pippidi 1976, 576.

⁵⁴ Spre deosebire de Tomis și chiar de Callatis, orașul Istros a emis stateri de aur în mai multe rânduri. Începe prin a bate stateri de tip Lysimachos, purtând pe revers, în câmpul stâng, inițialele ΙΣ; ne sunt cunoscute două emisiuni, marcate în exergă una cu monograma OE, cealaltă cu inițialele AO le-am datat din perioada 280 – 260 a.Chr. Emite apoi stateri de tip Alexandru cel Mare, prezentând pe revers ΙΣ în câmpul stâng și monograma OE în câmpul drept, o singură emisiune cunoscută, spre deosebire de Callatis, care bate stateri de acest tip în mai multe emisiuni, bine reprezentate în tezaurele de la Anadol și Dăeni și datate între anii 250 – 220 a.Chr. În final, Istros, ca și celelalte orașe vest-pontice, adoptă modelul “bizantin” de revers și emite stateri de acest tip în două etape: o emisiune, mai veche, purtând pe revers, în câmpul stâng, monograma MO (O suprapusă), contemporană cu grupa I de la Tomis și Callatis; a doua emisiune, având în același loc inițialele ΔΙ, contemporană cu grupa a II-a de la aceleași orașe. Datele de mai sus au fost expuse pentru prima oară de autorii acestor rânduri în comunicarea intitulată *Emisiuni monetare de aur ale orașelor noastre pontice*, prezentată în ședința Societății Numismatice Române din 15 decembrie 1968 și rămasă nepublicată până astăzi.

⁵⁵ O versiune franceză a acestei note, sub titlul *Sur un pseudo-lysimaque frappé à Tomis*, este sub tipar în NAC, 27, 1998.

păreră noastră, o problemă susceptibilă de a face obiectul unor noi cercetări. Deocamdată, judecând după criteriile de ordin stilistic, epigrafic și metrologic, avem impresia că emisiunile de stateri din această grupă au continuat, la Tomis cel puțin, până spre anul 55 a.Chr., când Burebista începe cucerirea cetăților grecești de pe litoralul nordic și occidental al Mării Negre, de la Olbia până la Apollonia Pontica.

În lumina celor expuse în rândurile precedente, cronologia generală a emisiunilor tomitane de stateri de aur capătă următoarea înfățișare:

– c. 150 a.Chr.: emisiune de stateri de tip Lysimachos, având pe revers în câmpul stâng inițialele TO, în exergă sigla N;

– c. 130 – c. 110 a.Chr.: emisiuni de stateri de același tip, dar având pe revers în câmpul stâng inițialele sau monograma numelui magistratului emitent, sub tron TO, iar în exergă un trident flancat de doi delfini; stil îngrijit;

– c. 90 – c. 55 a.Chr.: emisiuni de stateri având aceleași caracteristici ca mai sus, dar de un stil inferior.

Cercetări viitoare, aplecate asupra unui material documentar mult mai bogat, în raport cu ce am avut la îndemână pentru a redacta această notă, vor aduce desigur noi precizări cu privire la configurația reperelor cronologice din schema de mai sus. Este de dorit, de asemenea, ca ele să conducă și la stabilirea unei cronologii relative a emisiunilor de tip Byzantion, ce intră în componența fiecăreia din cele două grupe stilistice. Pentru a obține acest rezultat, metoda studierii legăturii de ștanțe este, firește, foarte potrivită, cu condiția ca ea să fie aplicată la un număr de exemplare cât mai mare cu putință. Această metodă ar trebui însă extinsă, cel puțin pentru emisiunile din prima grupă, și la emisiunile similare de la Byzantion; s-ar putea ca atât Tomis, cât și Istros sau Callatis să fi recurs la serviciile unor artiști din cetatea de pe țărmul Bosforului, pentru a le grava ștanțele folosite la baterea primilor lor stateri de acest tip.

Bibliografie

- de Callataj, F. 1993 (1995), *Les derniers statères posthumes de Lysimaque émis à Istros, Tomis et Callatis*, Dobroudja 12, *Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja. International Symposium Dobrich, 1993*, 39 – 50.
- Iliescu, O. 1961, *Cabinetul Numismatic – Colecția numismatică. Achiziții din anii 1959 – 1960*, CreștCol.1, 379 – 402.
- Iliescu, O. 1965, *Cabinetul Numismatic. Achiziții recente*, CreștCol 12, 269 – 373.
- Iliescu, O. 1979, *Note de numismatică greacă antică*, CN 2, 3 – 14.
- Iliescu, O. 1985, *Les débuts du monnayage en or à Tomis*, NAC 14, 149 – 158.
- Iliescu, O. 1998, *Sur un pseudo-lysimaque frappé à Tomis*, NAC 27, (sub tipar).
- Müller, L. 1858, *Die Münzen des thrakischen Königs Lysimachus*, Copenhaga.
- Nicorescu, P. 1933 – 1934, *Monetele de aur ale orasului Tyras*, BSNR 37 – 38, 127 – 129.
- Pippidi, D.M. 1960, *Viața culturală și religioasă în orașele grecești din Dobrogea în epoca elenistică în Istoria României*, I, București, 200 – 212.
- Pippidi, D.M. 1976, *Tomis, s.v.*, în *DIVR* 2, 576.
- Poenaru Bordea, Gh. 1979, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, RBN 125, 38 – 51.
- Seyrig, H. 1966, *Monnaies hellénistiques de Byzance et de Calcédoine*, în *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, Oxford, 183 – 200, pl. 23 – 25.

Sur un statère émis à Tomis

Résumé

L'auteur présente un statère d'or très rare, frappé à Tomis et acquis en 1979 à Galatz par la filiale locale de la Banque Nationale de Roumanie; il se trouve aujourd'hui dans la collection du Musée de cette institution, inauguré le 3 mai 1997 à Bucarest. Le statère en question est de type Lysimaque et présente donc au droit la tête divinisée et diadémée d'Alexandre le Grand à droite et au revers, la légende ΒΑΣΙΛΕΩΣ//ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ et Athéna nicéphore trônant à gauche; dans le champ gauche ΑΥ, sous le trône, ΤΟ et à l'exergue, trident flanqué de deux dauphins; OR Statère 21,5 × 22,3 mm; 8,42 g.

Cette frappe a été cataloguée par Kurt Regling (AMNG II no 2482) et placée dans le deuxième groupe d'émissions de ce genre à Tomis. Le même auteur date ce groupe du temps des guerres portées contre Rome par Mithridate VI Eupator, entre les années 88 – 72 av. J.-C. opinion ultérieurement acceptée sans réserves par nombre d'autres chercheurs.

L'examen du statère présenté plus haut fournit à l'auteur des arguments suffisants en vue d'étayer à ce sujet une conclusion différente. En premier lieu, la qualité remarquable de son style le place certainement dans le premier groupe des émissions similaires de Tomis, daté par Kurt Regling du dernier tiers du IIe siècle av. J.-C. On arrive aisément à la même conclusion, si l'on prend en considération le poids de ce statère, très élevé – 8,42 g – par rapport à la valeur pondérale moyenne des émissions tomitaines incluses dans le deuxième groupe, valeur qui baisse jusqu'à 8,25 g. Pour ces motifs, l'auteur estime que la frappe des statères marqués des lettres ΑΥ au revers a connu à Tomis deux émissions distinctes, à savoir: la première, appartenant au premier groupe établi par Kurt Regling et représentée par notre exemplaire et celui du Musée Britannique, enregistré par François de Callataÿ dans une communication récente; la seconde classée au IIe groupe de même classification et représentée par les exemplaires 1 et 2, enregistrés par Kurt Regling dans AMNG II, sous le no 2482.

Vu le fait que les émissions tomitaines de ces deux groupes empruntent le type de revers créé pour ses statères par Byzantion, vers 195 – 190 av. n. è. – selon la chronologie établie en 1966 par H. Seyrig – et d'autre part, mettant à profit les résultats des dernières recherches, l'auteur de la présente note avance à son tour une chronologie des émissions de statères à Tomis dont voici la teneur:

– vers 150 av. J.-C.: émissions de statères de type Lysimaque, marqués au revers des initiales ΤΟ dans le champ gauche et de la lettre Ν à l'exergue;

– vers 130 – 110 av. J.-C.: émissions de statères du même type, mais présentant au revers lettres ou monogrammes divers dans le champ gauche, ΤΟ sous le trône et trident flanqué de deux dauphins à l'exergue; style de bonne qualité;

– vers 90 – 55 av. J.-C.: émissions de statère similaires, mais d'un style inférieur.

La chronologie relative des émissions enregistrées d'après leur style dans le même groupe devra sans doute faire l'objet des recherches encore à attendre.